

Kitartó keresztény hit, részrehajló episztemikus mércék és a disszenzus kihívásai

Tanulmányomban két érvet vizsgálok meg amellet, hogy észszerűtlen a keresztény hit mellett nagy magabiztossággal kitartani, mivel annak igazságával kapcsolatban kompetens megismerők körében nézetkülönbség áll fenn. Válaszul először amellet érvelek, hogy a keresztény hit egy részrehajló episztemikus mércét fogad el azzal kapcsolatban, hogy ki mennyire kompetens megítélni annak igazságát. Ebből a mércéből az következik, hogy a keresztények – vagy egy bizonyos csoportjuk – episztemikusan kompetensebbek a nem keresztényeknél, még ha azok a releváns tudományok szakértői is. Másodszor amellet érvelek, hogy mivel a keresztény hit ilyen részrehajló episztemikus mércét állít, ezért nem vonatkoznak rá a kitartó hit elleni disszenzusból vett érvek. Végül megválaszolólok két ellenvetést, amelyek szerint a kitartás megbízhatatlan, illetve érénytelen.¹

1. Két disszenzusból vett érv a kitartó keresztény hit ellen

Sokak számára magától értetődőnek tűnik, hogy ha értelmes és tájékozott emberek nem értenek egyet velünk valamely álláspontunkban, akkor az az észszerű, ha nem vagyunk túlságosan biztosak az igazunkban. Ez az intuitív megfontolás többféle filozófiai érvet is megalapoz. A következőkben kettő ilyet tekintek át: a konciliacionista érvet és a torzításérvet. Rövid általános bemutatásuk után egy-egy olyan változatukat fogalmazom meg, amely kifejezetten a (disszenzus ismeretében is) kitartó keresztény hit észszerűségét vonja kétségbe.

1.1. A konciliacionista érv

Képzeljük el, hogy hatfős baráti társaságunkkal egy étteremben ebédelünk, és megegyezünk, hogy a számlát egyenlően osztjuk el, miután hozzáadtunk 10% borralalót. Amikor fizetésre kerül sor, miszerintünk mindenkinek 4500 forintot kell fizetnie, barátunk fejszámolásának eredménye azonban 4800 forint. Tegyük fel, hogy barátunkat önmagunkkal egyformán jó fejszámolóknak tartjuk, és nincs okunk azt gondolni, hogy viccel, részeg vagy egyéb okból nem a szokásos teljesítményét nyújtja. Ebben a helyzetben nyilvánvalóan

DOI: 10.54310/Elpis.2022.1.7

1 Az „érénytelen” szót az angol *vicious* megfelelőjeként, „az érényekkel ellentétes” értelemben használom.

tűnik, hogy csökkentenünk kell az eredeti magabiztosságunkat abban, hogy fejenként 4500 forintot kell fizetnünk.² Sőt úgy tűnik, nagyjából egyenlő súlyt kell adnunk barátunk számításának, mint a magunkénak. Mivel az is lehet, hogy mindketten elszámoltuk, nehéz belátni, hogyan lehetnénk 50%-nál magabiztosabbak eredeti eredményünkben.

A fejszámoláspélda ezen intuitív következményeit a szakirodalom *konciliacionizmusnak* (körülbelül kiegyezésemélet) nevezi.³ A kereszténységre alkalmazva a következő érvként formalizálhatjuk:

- P1. Ha S -nek indokolt T -t p megítélése szempontjából önmagával episztemikusan egyenrangúnak – ugyanolyan tájékozottnak, intelligensnek, őszintének – tartania, akkor indokolt nagyjából egyenlő súlyt adnia Tp -vel kapcsolatos ítéletének, mint a sajátjának.
- P2. Minden keresztény hívőhöz párosítható olyan nem hívő, akit indokolt a keresztény hit igazságának megítélése szempontjából önmagával episztemikusan egyenrangúnak tartania.
- K1. Minden keresztény hívőnek indokolt nagyjából egyenlő súlyt adnia annak a véleménynek, hogy a kereszténység nem igaz. (P1, P2)
- P3. Ha valaki nagyjából egyenlő súlyt ad annak a véleménynek, hogy a kereszténység nem igaz, akkor észszerűtlen nagy magabiztossággal hinnie, hogy a keresztény hit igaz.
- K2. Minden keresztény hívőnek indokolt olyan belátásra jutni, amelynek fényében észszerűtlen nagy magabiztossággal hinnie, hogy a keresztény hit igaz. (K1, P3)

1.2. A torzításérv

Bernáth László és Tözsér János 2021-ben megjelent cikke egy új és kreatív érvet fejt ki a disszenzusra alapozva.⁴ Arra mutatnak rá, hogy a legtöbb filozófiai problémával kapcsolatban a legkompetensebb filozófusok körében nézetkülönbség áll fenn. Az ellentétes oldalon álló filozófusok túl kevésbé különböznek tájékozottság, intelligencia vagy intellektuális őszinteség tekintetében ahhoz, hogy az egyik oldal gyengébb episztemikus adottságaival magyarázhatjuk a nézetkülönbségüket. Ekkor viszont a legjobb magyarázat az, hogy álláspontjaik kialakulásában fontos szerepet játszottak irracionális torzítások. Ha pedig ez igaz a legkompetensebb filozófusokra, akkor mi ezen ítélet alól csak úgy mentesülhetnénk, ha valamelyik episztemikus kompetencia (tájékozottság, intelligencia, intellektuális őszinteség) szempontjából alulmaradnánk hozzájuk képest. Ez a felismerés – érvel Bernáth és Tözsér – el kell bizonytalanítson bennünket a filozófiai vitákban felvett saját álláspontjainkban. A torzításérvet a következőképpen alkalmazhatjuk a keresztény hitre:

² A példa eredeti változatához lásd Christensen 2009, 757.

³ Christensen 2009, 757.

⁴ Bernáth – Tözsér 2021.

1. A keresztény hit igazságát vizsgáló legnagyobb szakértők körében tartós nézetkülönbség áll fenn, noha episztemikusan egyenrangúak: egyformán tájékozottak, intelligensek és intellektuálisan őszinték.
2. Ez a nézetkülönbség legjobban azzal magyarázható, hogy a legnagyobb szakértők álláspontját irracionális tényezők torzítják.
3. Ha a legnagyobb szakértőknek a keresztény hit igazságáról kialakított álláspontját irracionális torzítások magyarázzák, akkor minden keresztény hitét vagy szintén irracionális torzítások magyarázzák, vagy az, hogy tájékozottság, intelligencia vagy intellektuális őszinteség tekintetében elmaradnak a legnagyobb szakértőktől.
4. Aki felismeri, hogy hitét irracionális torzítások, tájékozatlanság, alacsony intelligencia vagy intellektuális őszintétlenség magyarázza, annak észszerűtlen a hitét nagy magabiztossággal fenntartania.
5. Minden keresztény hívőnek indokolt olyan felismerésre jutni, amelynek fényében észszerűtlen a hitét nagy magabiztossággal fenntartania.

2. A kereszténység részrehajló episztemikus mércéje

Nevezzük episztemikus mércének azon tulajdonságok és módszerek összességét, amelyekről úgy véljük, hogy birtoklásuk, illetve gyakorlásuk növeli annak esélyét, hogy egy kérdés kapcsán eljussunk az igazsághoz. Általánosságban ilyenek az logikus gondolkodás, a bizonyítékok részletes és széles körű áttekintése, az érvek átbeszélése másokkal, vagy az elfogult – például vágyvezérelt – gondolkodás kerülése. Akik ezekben jeleskednek, azokat megbízhatóbbnak tartjuk, illetve nagyobb episztemikus tekintélyt tulajdonítunk nekik, mint azoknak, akik ezen szempontokból gyatrán teljesítenek.

Vannak azonban olyan tulajdonságok és módszerek, amelyek kapcsán vitatott, hogy közelebb segítenek-e az igazsághoz, illetve hátráltatnak-e az igazság megismerésében. Azokat az episztemikus mércéket, amelyek (1) episztemikus jelentőséget tulajdonítanak olyan tulajdonságoknak vagy módszereknek, amelyekről ez vitatott, (2) sajátosan valamely nézethez vagy elmélethez tartoznak, és (3) amelyek fényében az adott nézet vagy elmélet követői (nek bizonyos csoportja) episztemikusan kitüntetett pozícióban vannak, *részrehajlóknak* nevezem.⁵ A (2)-es kritérium kapcsán fontos kiemelni a különbséget a pusztán önteltség vagy mások lenézése és a részrehajló episztemikus mércék között: ugyanis míg az előbbi egyéni jellemhiba, az utóbbiak szervesen következnek bizonyos nézetekből, és nehezen tagadhatók azok érdemi módosítása nélkül.

⁵ Hasonló megközelítésekhez lásd: Choo 2021, Moon 2021, Pittard 2014.

Ilyen mércékre találhatók példák mind a filozófiában, mind a vallások körében, mind a pszichológiában. A marxista és feminista *nézőpont-elméletek* szerint például bizonyos társadalmi helyzetek elfoglalása olyan rálátást ad egyes strukturális problémákra, amely más perspektívákból nem, vagy csak sokkal nehezebben megszerzhető.⁶ Egyes buddhista irányzatok szerint a *vipasszaná* meditáció belátást nyújt a valóság igazi – a buddhizmus kulcsfontosságú tanításainak megfelelően többek között „én-telen” – természetébe.⁷ A pszichoanalízis támogatói pedig hajlamosak az elmélet elutasítását a pszichoanalízis által feltárt észszerűtlen reakciókként (tagadás, elfojtás) értelmezni.⁸

Ezekben a példákban kétféle részrehajló episztemikus mérce fedezhető fel. Az egyik megbízhatónak tekint egy olyan vitatott és alapvető megismerési módot, amely révén az elméletet alátámasztó bizonyítékok szerzhetőek. A részrehajló megismerési mód abban az értelemben alapvető, hogy a megbízhatóságába vetett hit nem más, konszenzuálisan elfogadott megismerési módok eredményeire alapszik.⁹ A másik típusú részrehajló mérce észszerűtlenséggel magyarázza az elmélet elutasítását. Ez hosszú távon csak akkor lehet plauzibilis, ha a feltételezett észszerűtlenség „rejtett” abban az értelemben, hogy nem nyilvánosan feltárható tájékozatlanság vagy érvelési hiba áll mögötte,¹⁰ hiszen erre hamar fény derülne – hanem például témaspecifikusan megbízhatatlan intuíciók vagy elfogult előzetesvalószínűség-bebecslések.

Meglátásom szerint a kereszténység – vagy legalábbis több prominens változata – szintén részrehajló episztemikus mércét fogad el. Tehát azt állítja, hogy a keresztény hívők – vagy azoknak egy bizonyos csoportja – episztemikusan kitüntetett pozícióban van: jobb pozícióban, mint a kereszténység központi állításait a vonatkozó szakterületeken (például filozófia, történettudomány) vizsgáló prominens nem hívő kutatók. Ez két keresztény tanból következik: a bűnbeesés episztemikus következményeinek és a hit természetfölötti aspektusának tanából.

A bűnbeesés episztemikus következményeit már Ézsaiás próféta is taglalta, amikor a bálványimádók spirituális vakságáról úgy beszélt, mint ami megismerőképeiket is eltorzítja.¹¹ Pál apostol hasonlóan írt mind a bálványimádásról, mind az erkölcstelenségről, mind az evangélium elutasításáról.¹² A tant a katolikus teológia is elismeri,¹³ leghangsúlyosabban azonban a református teológia emeli ki: a II. Helvét hitvallás szerint „az ember értelme önmagától [vagyis megtérés és újjászületés nélkül] nem ítél helyesen az isteni dolgokról”.¹⁴

6 Anderson 2020, 2. szekció.

7 Alvarez 2016, 154.

8 Szalai 2005, 151.

9 Ranalli 2021, 991–93.

10 Pittard 2014, 90.

11 Ézsaiás 44,18–20.

12 Róm 1,20–32; Ef 4,17–19; 2Kor 3,14–15; 4,3–4.

13 *Humani generis* 2.

14 II. Helvét hitvallás IX.4.

A hit természetfölötti aspektusát a Biblia több oldalról közelíti meg. Egyrészt mind Jézus, mind Pál expliciten tagadta az episztemikus kiválóság hétköznapi mércéje és az evangélium elfogadása közötti összefüggést.¹⁵ Másrészt Jézus beszélt arról, hogy az övéi felismerik az Ő hangját, Pál pedig a Szentlélek bizonyító erejéről, ami az evangélium hirdetését kíséri.¹⁶ A gondolat a nagyegyházak teológiájában is megjelenik: a *Dei verbum* kezdetű mértékadó római katolikus dokumentum szerint „a hithez szükség van Isten megelőző, segítő kegyelmére és a Szentlélek benső segítségére, aki [...] az értelem szemét megnyitja”;¹⁷ a II. Helvét hitvallás szerint pedig „[a]z újjászületésben a Szentlélek megvilágosítja az értelmet, hogy megértse Isten titkait is, és akaratát is”.¹⁸

Összefoglalva tehát a kereszténység prominens irányzatai¹⁹ szerint a keresztény hívők értelmét a Szentlélek nyitotta vagy világosította meg, ezzel szemben viszont a nem keresztény embert bűnös hajlamai vezetnek észszerűtlen módon más hitekhez, illetve hitetlenséghez. Ezek az oksági tényezők episztemikusan relevánsak – döntően befolyásolják a kereszténységgel kapcsolatos igazság belátásának esélyét – viszont nem korrelálnak a hétköznapi, bevett episztemikus mérce szempontjaival. A keresztény hit tehát részrehajló episztemikus mércét tanít.

3. Részrehajló episztemikus mércék és a disszenzusból vett érvek

A következőkben amellet érvelek, hogy az első szakaszban bemutatott disszenzusból vett érvek nem alkalmazhatók olyan nézetekre, amelyek részrehajló episztemikus mércét foglalnak magukban, és így a kereszténységre sem.

3.1. Részrehajló episztemikus mércék és a konciliacionista érv

A konciliacionista érv 2. premisszája szerint minden keresztény hívő találhat olyan nem hívőt, akit indokolt önmagával episztemikusan egyenrangúnak tartania. Azonban ha a hívő felismeri a hitével együtt járó részrehajló episztemikus mércét, akkor ezt a premisszát nem lesz oka elfogadni: azt fogja gondolni, hogy ő jobb helyzetben van a kereszténység megítélése szempontjából, mint bármely nem hívő.²⁰

15 Mt 11,25–26; 1Kor 1,18–30.

16 Jn 10,3–5.27; 1Kor 2,4–5.

17 *Dei verbum* 5.

18 II. Helvét hitvallás, IX.6.

19 A továbbiakban a „prominens irányzatai” kitéltet az egyszerűség kedvéért elhagyom.

20 A keresztény teológia nem zárja ki annak lehetőségét, hogy valaki úgy higgyen központi keresztény tanításokban, hogy a megbízhatóságot garantáló természetfeletti folyamatok nem mentek végbe nála. Feltétel tehát, hogy az adott keresztény hívő „megfelelő módon” hívőnek tartsa magát, és ennek jogossága független perspektívából is belátható legyen.

A conciliacionista azonban ezen a ponton panaszt tehet. Ha ezt a gondolatmenetet elfogadjuk a kereszténytől – érvel – akkor az 1.1. szakasz elején bemutatott fejszámolás példában is el kéne fogadnunk a következő érvelést: én tudom, hogy mindenkinek 4500 forintot kell fizetnie, hiszen kiszámoltam; a barátom szerint 4800 forintot kell fizetnünk, tehát ő téved; mivel pedig nekem igazam van, ő pedig téved, ezért bizonyára nem olyan jó fejszámoló, mint én vagyok. Ez az érvelés nyilvánvalóan helytelen és konok, a helyes eljárás tehát az, ha az éppen vitatott kérdéstől *függetlenül* mérjük föl társunk önmagunkhoz viszonyított episztemikus képességeit.²¹

A független megítélés kétségkívül indokolt a fejszámolás példában – azonban ha megpróbáljuk egy olyan nézetkülönbségre alkalmazni, ahol az egyik nézet részrehajló episztemikus mércét tartalmaz, zavarba fogunk jönni. Hiszen ekkor a vita tárgyának része az, hogyan mérhetőek fel a releváns episztemikus képességek – és a két oldal álláspontja eltérő megítélést eredményez a vitázó felekről. Nehéz belátni, hogyan lehetne egy ilyen helyzetben függetlenül ítélni. Megpróbálhatjuk a hétköznapi élet egyéb területein konszenzusos szempontokat alkalmazni, de tudni fogjuk: ha a nézetkülönbségben lévő felek egyikének igaza van, akkor a mércénk félrevezető. Még ha találunk is olyan értelmezést, amely szerint ez az eljárás „független”, akkor sem tűnik célravezetőnek – különösen, ha mi magunk vagyunk azok, akik a részrehajló mércét valljuk, hiszen nincs jó okunk arra, hogy a hétköznapi mércét kiváltságosként kezeljük.

Mi a teendő, ha az episztemikus viszonyok független felmérése nem nyújt megbízható eredményt? Erre a kérdésre nincs egységes conciliacionista válasz. A következő két elv közül választhatunk:²²

Nincs független negatív megfontolás (NFM): Az álláspontunk mellett akkor tarthatunk ki az eredetihez közeli magabiztossággal, ha nincs független okunk azt gondolni, hogy vitapartnerünk legalább annyira kompetens, mint mi.

Van független pozitív megfontolás (VFPM): Az álláspontunk mellett akkor tarthatunk ki az eredetihez közeli magabiztossággal, ha van független okunk azt gondolni, hogy kompetensebbek vagyunk vitapartnerünkénél.

A részrehajló episztemikus mércét tartalmazó nézetkülönbségben az NFM feltétele teljesül, a VFPM-é azonban nem. Ez utóbbi elv helyességét viszont jó okunk van kétségbe vonni, ugyanis olyan esetekben kényszerítene álláspontunk feladására, amelyekben ez implauzibilisnek tűnik. A következőkben három ilyen esetet mutatok be.

21 Christensen 2009, 758; Christensen 2011, 1–2.

22 Christensen 2011, 15; Vavova 2018, 145–49.

1. *A globális szkeptikus.* Partnerünk majdnem minden hitünket vitatja, beleértve a külvilágról és önnön episztemikus kompetenciánkról szóló hiteinket. Ilyen széles körű nézetkülönbségben nehéz volna a témától független szempontokat találni szkeptikus beszélgetőtársunk felméréséhez, hiszen a disszenzus tárgya bármilyen felhozható megfontolásra kiterjed. Mégis valószínűtlennek tűnik, hogy ekkor fel kéne adnunk majdnem minden hitünket.²³
2. *A morális szörnyeteg.* Partnerünk majdnem minden általunk erkölcsileg helyesnek vagy jónak vélt dolgot helytelennek vagy rossznak tart, az általunk elítélt tetteket pedig támogatja. Mivel a morális igazságok megismeréséhez szükséges készségek túlmennek az alapvető empirikus megismerőképeségeken, ezért még ha úgy is látjuk, hogy egyébként velünk egyformán tájékozott és intelligens, ebből mégsem következtethetünk arra, hogy egyformán jó erkölcsi megismerő. Viszont mivel az erkölcs terén teljeskörű a nézetkülönbségünk, ezért nincs vitafüggetlen alapunk önmagunkat episztemikusan kitüntettettnak tekinteni. Mégis úgy tűnik, hogy többé-kevésbé kitarthatunk eredeti erkölcsi meggyőződéseink mellett.²⁴
3. *A részrehajló asztrológus.* Partnerünk elfogadja egy olyan asztrológiakönyv tanításait, amely egy részrehajló episztemikus mércét állít azzal, hogy azt tanítja: csak a Bak csillagjegyben születettek kompetensek a könyv állításait megítélni. Partnerünk ebben a csillagjegyben született, mi viszont nem. Számunkra az érvelése hibásnak, sőt észszerűtlennek tűnik, de belátjuk: ha könyve igaz, akkor mégis ő az episztemikusan kompetensebb. Nem tudunk tehát a viszonylagos kompetenciánkról független ítéletet hozni. Mégsem tűnik indokoltnak, hogy pusztán emiatt feladjuk az asztrológia elutasítását.²⁵

A VFPM megítélésében alapvetően az ismeretelméleti intuícióra kell hagyatkoznunk (de további érvekhez lásd a 4.1. szekciót). A fenti esetekben az intuitív ítélet szembemegy a VFPM elvárásaival, tehát jó okunk van kételkedni az elvben. Ha viszont a VFPM nem állja meg a helyét, akkor a kitartó keresztény hit fenntartható a konciliacionista érv ellenében.

3.2. Részrehajló episztemikus mércék és a torzításérv

A torzításérv 8. premisszája szerint a keresztények hitét vagy irracionális torzítás magyarázza, vagy az, hogy episztemikus képességeik elmaradnak a legnagyobb szakértőkétől. Ez azonban figyelmen kívül hagyja azt a lehetőséget, hogy a keresztények episztemikus képességei felülmúlják a legnagyobb szakértőkét, és ez a különbség magyarázza a nézetkülönbségüket – márpedig a kereszténység részrehajló episztemikus mércéjéből

²³ Christensen 2009, 760.

²⁴ Vavova 2014, 314–15.

²⁵ Pittard 2014, 82.

ez következik. Annak a kereszténynek, aki ezt felismeri, nincs oka elfogadni a 8. premiszát. Más honnan megközelítve az érv előfeltételezi, hogy az a mérce, amely szerint egyes megismerőket a „legnagyobb szakértőknek” ítélünk – az eredeti cikkben ez a mérce a szakmabeliek konszenzusa²⁶ – helyes. Ez az előfeltevés elfogultnak bizonyul azokban az esetekben, amikor a vitatott nézet részrehajló episztemikus mércét hordoz magában.²⁷

A torzításérv támogatója ezen a ponton hasonló ellenvetéseket fogalmazhat meg, mint a konciliacionista: részrehajló episztemikus mércére hivatkozva feljebbvalónak tekinteni magunkat elfogult, ráadásul ez a lépés lemásolható vitapartnerünk által. Bernáth és Tözsér ilyen jellegű kritikái a következő elvben foglalhatók össze: *S* nem tarthatja magát episztemikusan feljebbvalónak *T*-nél *X* gondolatmenet alapján, ha *X*-nek képezhető olyan ellenpárja, ami *T* számára ugyanannyira elfogadható, mint *S* számára *X*, és amely alapján nem volna igazolható *S* episztemikus felsőbbisége.²⁸ Ez az elv tulajdonképpen a konciliacionista függetlenségkövetelmény egy megfogalmazása. Következménye az, hogy olyan nézetkülönbségekben, amelyek részrehajló episztemikus mércét tartalmaznak, és ennél fogva a felek episztemikus rangjáról nem alkotható független ítélet, egyik fél sem tarthatja a másik feljebbvalójának magát.

Ennek következményei nagyon hasonlóak azokhoz, amiket a konciliacionista érv kapcsán áttekintettünk, és ugyanúgy kétféle stratégia közötti választáshoz vezetnek. Ha ilyen esetekben a másik felet episztemikusan magunkkal egyenrangúnak kell tekintenünk (a VFPM-mel analóg módon), akkor az előző szakaszban bemutatott konstraintív mértékű szkepticizmushoz jutunk. Ha azonban tartózkodhatunk az állásfoglalástól a vitapartnerünkhöz viszonyított episztemikus szintünk kapcsán, akkor (az NFNM következményeihez hasonlóan) továbbra sem kell elfogadnunk a torzításérv 8. premiszáját, és megmaradhatunk eredeti álláspontunknál.

4. Két ellenvetés

4.1. A kitarítás megbízhatatlan

A kitarítás védelmezésével kapcsolatban a következő kritika fogalmazható meg.²⁹ Ha „kívülről nézve” – nem foglalva állást, sőt akár a téma ismerete nélkül – szemléljük az olyan nézetkülönbségeket, amelyekben nem lehet függetlenül megítélni a felek episztemikus

²⁶ Bernáth – Tözsér 2021, 365.

²⁷ Bernáth és Tözsér futólag megemlítik a „misztikus belátás vagy szupererő” (Bernáth – Tözsér 2021, 369) mint alternatív magyarázat lehetőségét. Ez talán tekinthető a részrehajló episztemikus mércék karikatúrisztikus elismerésének, de érdemben nem foglalkoznak a lehetőséggel.

²⁸ Bernáth – Tözsér 2021, 373–4.

²⁹ Bernáth 2022.

rangját, beláthatjuk: ha mindenki kitart a saját álláspontja mellett, akkor legalább az egyik oldal hamis hitekkel megy haza. A kitartás tehát megbízhatatlan stratégia, megbízhatatlan stratégiát pedig észszerűtlen követnünk.

Bár a megbízhatóság józan kritériumnak tűnik, mégis túl szigorúnak bizonyul – következetes gyakorlása széles körű szkepticizmushoz vezet:

- Az NFNM követése a VFPM helyett megbízhatatlan, de az utóbbiból a 3.1. szakaszban tárgyaltaknak megfelelően globális és morális szkepticizmus következik.
- Az érzékszervekbe vetett bizalom stratégiája megbízhatatlan, ha a mintánk az általunk ismertnek vélt világ és a szkeptikus hipotézisek világainak összessége.
- A tudomány pillanatnyi állásának elfogadása megbízhatatlan, ha a tudomány kétezeröttszáz éves történetének egészéből meritünk.
- Az általános iskolai tanárok történelemleckéinek megtanulása megbízhatatlan, ha a nyugati és a revizionista diktatúrákban élő diákokat is figyelembe vesszük.³⁰

Ez nem azt jelenti, hogy „kívülről” nézve ne tudnánk igazolni, hogy például a mai tudomány megbízhatóbb az ezer évvel ezelőttinél, vagy hogy a demokratikus országok tananyaga miért hitelesebb a diktatúrákéénál. De mivel nagyon nehéz egy ilyen külső perspektívához úgy eljutni, hogy közben ne támaszkodjunk megbízhatatlan episztemikus stratégiákkal szerzett ismeretekre, nem tanácsos a független igazolás ismeretét a stratégia elfogadásának feltételül állítani. A példák tanulsága az, hogy a széles körű szkepticizmust csak akkor kerülhetjük el, ha cserébe bevállaljuk a megbízhatatlanságból következő, nehezen meghatározható mértékű episztemikus kockázatot.³¹

Miért észszerűbb bevállalni ezt az episztemikus kockázatot, mint elfogadni a széles körű szkepticizmust? Két szempont említhető. Egyrészt bár a kitartás azzal fenyeget, hogy téves hiteket fogadunk el, a hiteink feladásával garantált, hogy lemaradunk az igazságról. Mind a téves hitek elkerülése, mind az igaz hitek kialakítása érték, a kettő kiegyensúlyozására pedig nincs világos képlet – de ítélnéljük úgy, az előző bekezdésben felvázolt következmények a mérleget túlságosan az elkerülés irányába billentenék.³² Másrészt vannak olyan vitatott kérdések, mint amilyen a keresztény hit igazsága is, amelyekkel kapcsolatban bármilyen tartalmú és szilárdságú álláspontot formálunk, lesznek olyan függetlenül episztemikusan nem lefokozható társaink, akik szerint tévedünk. Nincs hova

³⁰ Baker-Hytch 2018, 192.

³¹ Plantinga 1995, 205; Bernáth – Tözsér 2022, 325. A példák vitathatók, ha az eljárások megbízható és megbízhatatlan szegmenseit – például a tudomány pillanatnyi állásának elfogadása 1930 előtt *vs.* után – valamiért különálló stratégiáknak tekintjük. Ez azonban általánosságproblémákhoz vezethet, és lehetőséget nyit arra, hogy a részrehajló episztemikus mérce képviselője is hasonló megkülönböztetéseket vezessen be.

³² Bernáth – Tözsér 2022, 324–25.

hátrálnunk: az állásfoglalás-felfüggesztés vagy a csökkentett magabiztosság is csak egy a sok, egyformán vitatott doxasztikus attitűd közül.³³

Ha ilyen megfontolásokra kell hivatkoznunk a kitartás védelmében, akkor mi haszna volt a disszenzusból vett érvek elhárításának? Az egyenrangú nézetkülönbség az itt tárgyalt megbízhatatlanságnál komolyabb és attól részben független kihívást jelentett. Az olyan nézetkülönbségek, amelyekben partnerünket jó okunk van magunkkal episztemikusan egyenrangúnak tartanunk, erős bizonyítékot szolgáltatnak arra, hogy vagy hiányos az evidenciabázisunk, vagy hibásan értékeltük ki azt. Mivel a vélekedéseinket rendszerint amiatt tartjuk helyesnek, mert megfelelően alapszanak jó evidenciákra, az egyenrangú disszenzus által szolgáltatott úgynevezett magasabb rendű bizonyíték részben aláássa a vélekedéseink igazolását és észszerűségét. A részrehajló episztemikus mércét tartalmazó nézetkülönbségek-ből viszont ennél kevesebb következik – nagyjából csak annyi, hogy legalább az egyikünk téved, és nincs módunk kizárni, hogy mi vagyunk azok. Ezért volt fontos megmutatni, hogy a kereszténységgel kapcsolatos nézetkülönbség részrehajló episztemikus mércét tartalmaz. Az ilyen esetekben kevésbé világos, hogy mit követel meg az észszerűség – amellet érveltem, hogy a hitünkben való jelentős elbizonytalanodást nem.³⁴

4.2. A kitartás erénytelen

Tózsér János a következőképpen fogalmazza meg problémáit azzal a megközelítéssel, amely a kitartást a vitapartner nem függetlenül megindokolt episztemikus lefokozásával legitimálja:

Nem érzem helyesnek, hogy olyan emberré váljak, aki mindenki másnál episztemikusan feljebbvalónak képzei magát, és mindenki mást episztemikusan alsóbbrendűnek tart önmagánál. És nem érzem helyesnek, hogy olyan emberré váljak, aki nem ismeri azt a szót, hogy „szerintem”, aki elutasít minden kritikát és érzéketlen a rivális elméletek mellett szóló érvek meggyőzőerejére, aki szerint a vitapartnerének „filozófiai készüléke” és „episztemikus eszköztára” hibás, intuícióikat és prefilozofikus meggyőződéseiket pedig egyszerűen megtevesztőnek nyilvánítja. Úgy érzem, helytelen – nagyon helytelen – volna ilyen emberré válnom...³⁵

Tózsér erkölcsi irtózását annak a filozófusnak a képe váltja ki, aki azért tartja magát episztemikusan feljebbvalónak vitapartnereinél, mert az őt magát meggyőző érveket kikezdhethetlenné és meggyőzőnek véli. Azonban, ahogy láttuk, nem ez az episztemikus feljebbvalóság fenntartásának egyetlen módja. A kereszténység részrehajló

³³ Plantinga 1995, 205.

³⁴ Hasonló különbségtételhez és érveléshez lásd Kappel 2021, Levy 2021.

³⁵ Tózsér 2021, 119 (saját fordítás, kiemelés az eredetiben).

episztemikus mércéje által kitüntetett tulajdonságok és módszerek miatt a hívó attitűdje (jó esetben) inkább ahhoz az emberéhez hasonlít, aki ritka kincsre vagy gyógymódra akadt, mint azéhoz, aki elképzelhetetlennek tartja, hogy rosszul mért fel egy érvet. Episztemikus feljebbvalóságába vetett hitét sem úgy alakítja ki, hogy egyszerűen jobban bízik saját intellektuális teljesítményében, mint másokéban, hanem – így vagy úgy – kialakult nézeteire reflektálva felismeri, hogy azokból szubsztantív tanként következik önnön kitüntetettsége. Ezen különbségek miatt úgy vélem, hogy *morális* érények tekintetében a keresztény részrehajló episztemikus mércére alapozó kitartás nem támadható ugyanazon a módon, mint a függetlenség pusztán elsőrendű érvek alapján történő elutasítása.

A morális érénytelenység mellett felmerülhet az *intellektuális* érénytelenység vádja is: ha megengedjük, hogy episztemikusan feljebbvalónak tartsuk magunkat olyan embereknél, akiknek lefokozására nincs független érvünk, az zárkózottsághoz, a nyitottság hiányához, a vélekedéseink felülvizsgálatára való képtelenséghez vezethet. Ez azonban szintén nem szükségszerű. Bármit is gondoljunk ugyanis vitapartnereink episztemikus presztízseről, *érveiket* átgondolhatjuk és mérlegelhetjük. Az előző szakaszban említettem azt a megközelítést, amely a nézetkülönbséget magasabb rendű bizonyítéknak tekinti arra nézve, hogy az elsőrendű bizonyítékaink, illetve azok kiértékelése, gyenge minőségű. Ha tanulmányom érvelése megáll, akkor a részrehajló episztemikus mércét elfogadó ember számára a disszenzus nem jelent ilyen magasabb rendű bizonyítékot – ám ez nem jelenti, hogy a vitapartner által felvetett *elsőrendű* megfontolásokat (bizonyítékokat, érveket) figyelmen kívül kellene hagynia. A konciliacionizmus és a kitartás engedélyezése (*steadfastness*) tehát talán az intellektuális nyitottság két különböző felfogását testesíti meg: az előbbi a pártatlanságot támogatja, az utóbbi pedig az ellenérvek érdemi mérlegelését teszi lehetővé.³⁶

Még világosabban megfogalmazva: a részrehajló episztemikus mércékből, illetve azok ismeretelméleti jelentőségének felismeréséből nem következik sem vitaképtelenség, sem permisszivizmus.³⁷ Az egyes nézetek melletti és elleni érvek szabadon megfogalmazhatók és kiértékelhetők, fényükben az álláspontok felülvizsgálhatók. Ha egyik félnek sem sikerül meggyőznie a másikat, akkor sem kell az észszerűségnek valamilyen megengedő felfogását elfogadniuk, ugyanis nincs okuk egymást egyformán észszerűnek tartani. A részrehajló episztemikus mércékből egyedül az következik, hogy a nézetkülönbség pusztán jelenléte nem szolgáltat okot az elbizonytalanodásra.

A kitartás tehát nem jelent intellektuális zárkózottságot. Ettől függetlenül kétséges, hogy keresztény szempontból érények tekintendő-e a központi hittételek elvetésére vonatkozó nyitottság.³⁸ Érdemes megkülönböztetni azt a nyitottságot, ami egy érv érdemi végiggondolását, premisszáit plauzibilitásának mérlegelését stb. jelenti attól, ami az érv

36 Spiegel 2019, 184–85.

37 Christensen 2009, 763–64; Katona 2021, 92.

38 Spiegel 2013, 148–51.

konklúziójának elfogadására vonatkozik. A kettő összefügg, ám szétválhat, ha a konklúzió ellentmond egy „moore-i ténynek” – egy olyan vélekedésnek, amely bizonyosabb, mint bármilyen ellene felhozható érv premisszái.³⁹ Ha komolyan vesszük a keresztény hit 2. szakaszban említett természetfölötti aspektusát, akkor elképzelhető, hogy egy hívő számára a központi hittételek ilyen státusszal bírnak.⁴⁰

Konklúzió

Tanulmányomban két disszenzusból vett érvet vizsgáltam – a konciliacionista érvet és a torzításérvet –, amelyek szerint a széles körű nézetkülönbségek ismeretének fényében észszerűtlen a keresztény hit mellett nagy magabiztossággal kitartani. Válaszul amellet érveltem, hogy a keresztény tanítás a bűn ismeretelméleti következményeiről és a hit természetfölötti aspektusairól egy részrehajló episztemikus mércét implikál, amelynek fényében a kereszténynek nincs oka a nem keresztényeket önmagával episztemikusan egyenrangúnak tekinteni. Ezután megmutattam, hogy ez a felismerés lehetővé teszi a keresztény számára, hogy a disszenzusból vett érvek egy-egy premisszáját ne fogadja el. Végül azokra a kritikákra válaszoltam, amelyek szerint a disszenzus kihívásaival szemben ilyen módon ellenállni megbízhatatlan, illetve érénytelen. Válaszom szerint bizonyos típusú megbízhatatlanság elkerülhetetlen és racionálisan védhető, az érénytelenység vádját pedig nem találtam megalapozottnak. Álláspontom szerint tehát egy keresztény észszerűen tarthat ki hite mellett a disszenzus fényében is, ha felismeri a hitéből következő részrehajló episztemikus mércét.⁴¹

39 Kelly 2005.

40 Egy alternatív megközelítéshez, amely a keresztény hitet személyes ismerethez, a központi hittételek elvetésétől való elzárkózást pedig személyes elköteleződéshez vagy hűséghez hasonlítja, lásd Spiegel 2013, 154–57.

41 Köszönettel tartozom Bernáth Lászlónak, Nagy Gergelynek és Paár Tamásnak a cikk témájában folytatott írott és szóbeli eszmecsereért, illetve két anonim bírálónak a kézirat véleményezéséért. Az 1.2., 2., 3.2. és 4.2. szakaszok merítenek egy megjelenés előtt álló angol nyelvű kéziratomból, amelynek munkacíme: „Self-favoring theories and the Bias Argument”.

Bibliográfia

- Alvarez, Péter. 2016. „A théraváda buddhizmus meditációs módszerei és filozófiája.” In *„Közel, s Távol” IV. Az Eötvös Collegium Orientalisztika Műhely éves konferenciájának előadásából (2014)*, szerk. Doma Petra – Takó Ferenc, 147–58. Budapest: Eötvös Collegium.
- Anderson, Elizabeth. 2020. „Feminist epistemology and philosophy of science.” In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (2020 tavaszi kiadás), szerk. Edward N. Zalta. [https://plato.stanford.edu/archives/spr2020/entries/feminism-epistemology/] (2022.11.07.)
- Baker-Hytch, Max. 2018. „Testimony amidst diversity.” In *Knowledge, belief, and God: New insights in religious epistemology*, szerk. Matthew A. Benton – John Hawthorne – Dani Rabinowitz, 183–202. Oxford: Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oso/9780198798705.003.0010.
- Bernáth László. 2022. „Természeti teológia és nézetkülönbségek.” Elhangzott a KRE HTK-n megrendezett *Természeti teológia – Szisztematikus és történeti megközelítések* konferencián, Budapest, 2022. június 4.
- Bernáth László – Tözsér János. 2021. „The biased nature of philosophical beliefs in the light of peer disagreement.” *Metaphilosophy* 52: 363–78. https://doi.org/10.1111/meta.12501.
- Bernáth László – Tözsér János. 2022. „Teizmus versus agnoszticizmus: Bernáth László és Tözsér János vitája.” *Vigilia* 87/4: 317–25.
- Choo, Frederick. 2021. „The epistemic significance of religious disagreements: Cases of unconfirmed superiority disagreements.” *Topoi* 40/5: 1139–47. https://doi.org/10.1007/s11245-018-9599-4.
- Christensen, David. 2009. „Disagreement as evidence: The epistemology of controversy.” *Philosophy Compass* 4/5: 756–67. https://doi.org/10.1111/j.1747-9991.2009.00237.x.
- Christensen, David. 2011. „Disagreement, question-begging, and epistemic self-criticism.” *Philosophers’ Imprint* 11/6: 1–22.
- Katona Ágnes. 2021. „Nem jó, de nem is tragikus – Filozófia a metaszkeptikus vita után.” *Elpis* 14/2: 87–101. https://doi.org/10.54310/Elpis.2021.2.6.
- Kappel, Klemens. 2021. „Higher order evidence and deep disagreement.” *Topoi* 40/5: 1039–50. https://doi.org/10.1007/s11245-018-9587-8.
- Kelly, Thomas. 2005. „Moorean facts and belief revision, or can the skeptic win?” *Philosophical Perspectives* 19/1: 179–209. https://doi.org/10.1111/j.1520-8583.2005.00059.x.
- Levy, Neil. 2021. „The surprising truth about disagreement.” *Acta Analytica* 36/2: 137–57. https://doi.org/10.1007/s12136-020-00437-x.
- Moon, Andrew. 2021. „Circular and question-begging responses to religious disagreement and debunking arguments.” *Philosophical Studies* 178/3: 785–809. https://doi.org/10.1007/s11098-020-01458-3.
- Pittard, John. 2014. „Conciliationism and religious disagreement.” In *Challenges to moral and religious belief: Disagreement and evolution*, szerk. Michael Bergmann – Patrick Kain, 80–97. Oxford: Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199669776.003.0005.
- Plantinga, Alvin. 1995. „Pluralism: A defense of religious exclusivism.” In *The rationality of belief & the plurality of faith: Essays in honor of William P. Alston*, szerk. Thomas D. Senior, 191–215. Ithaca – London: Cornell University Press.

- Ranalli, Chris. 2021. „What is deep disagreement?” *Topoi* 40/5: 983–98. <https://doi.org/10.1007/s11245-018-9600-2>.
- Spiegel, James S. 2013. „Open-mindedness and religious devotion.” *Sophia* 52/1: 143–58. <https://doi.org/10.1007/s11841-012-0305-5>.
- Spiegel, James S. 2019. „Open-mindedness and disagreement.” *Metaphilosophy* 50/1–2: 175–89. <https://doi.org/10.1111/meta.12346>.
- Szalai Miklós. 2005. „Fideizmus és posztkartezianus filozófia: A »református episztemológia« koncepciója.” *Világosság* 46/2–3: 143–53.
- Tözsér János. 2021. *The moment of truth: An essay on the ethics of philosophical beliefs*. Nagy-doktori disszertáció, MTA. [http://real-d.mtak.hu/1367/7/dc_1837_20_doktori_mu.pdf] (2022.11.07.)
- Vavova, Katia. 2014. „Moral disagreement and moral skepticism.” *Philosophical Perspectives* 28/1: 302–33. <https://doi.org/10.1111/phpe.12049>.
- Vavova, Katia. 2018. „Irrelevant influences.” *Philosophy and Phenomenological Research* 96/1: 134–52. <https://doi.org/10.1111/phpr.12297>.